

Stichting Speciaal Onderwijs
Twente en Oost Gelderland

Pest Protocol SOTOG (cluster 4)

onderdeel van het preventief en curatief handelen binnen
het pedagogisch school-en klassenklimaat van onze scholen
-specifieke bijlage ARBO Veiligheidsplan

<u>Inhoudsopgave</u>	Bladzijde
Voorwoord	3
Inleiding	5
Doelen protocol	5
Hoofdstuk 1 Algemene informatie over pesten	6
1.1 Definitie van pesten	
1.2 Vormen van pesten	
1.3 Cyber pesten	
1.4 Kwetsbare doelgroep	
Hoofdstuk 2 Signaleren en gevolgen	7
2.1 Signaleren van pesten	
2.2 Mogelijke gevolgen van pesten (slachtoffer, pester, klasgenoten)	
Hoofdstuk 3 Aanpak	9
3.1 Preventief handelen	
3.2 Curatief handelen	
3.3 De aanpak van pesten – vijfsporenaanpak	
3.4 De 10 stappen	
3.5 Herstellend handelen-verdiepte zorg	
3.6 Cyberpesten	
3.7 Hoe kunnen ouders omgaan met pestgedrag	
3.8 Pestgedrag en de relatie naar de Commissie voor Begeleiding	
Nawoord	14
Bijlage 1 SOTOG intentie protocol tegen pesten	
Bijlage 2 Signalen van kinderen die pesten en gepeste kinderen	
Bijlage 3 Tips voor ouders/verzorgers	
Bijlage 4 Cyberpesten-voorbeelden aanpak	
Bijlage 5 Bronnen-info divers	

Voorwoord

Op iedere school worden kinderen gepest, ook binnen SOTOG. Er mag in het algemeen aangenomen worden dat in een klas kinderen kunnen zitten die het slachtoffer zijn van pesterijen, c.q. pester zijn. Het is een landelijk probleem dat wij onder ogen zien en serieus willen aanpakken. Wij vinden dat kinderen-jongeren zich in hun schoolloopbaan veilig moeten voelen. Op onze scholen-locaties willen wij elkaar steunen en respect tonen voor de eigenheid van de ander. Wij willen bevorderen dat kinderen-jongeren elkaar waarderen en streven ernaar een open en veilig klimaat te scheppen, zodat alle kinderen-jongeren met plezier naar school gaan. Daarom kiezen wij voor een pestprotocol. De teams, ouders en de (gemeenschappelijke) medezeggenschapsraad onderschrijven gezamenlijk dit protocol.

Van een stichting en zijn scholen voor speciaal- en voortgezet speciaal onderwijs cluster 4 wordt verwacht dat er op het terrein van 'pesten' kwalitatief preventief en waar nodig curatief gehandeld wordt. Dit vanuit de basis dat team-medewerkers kennis hebben van de gevolgen van pesten in relatie tot de slachtoffer van het pesten als de pester.

Het pesten en duurzaam gepest zijn (*traumatische ervaring-waar niet lichtzinnig over gedacht kan worden*) kan mede een belangrijke 'belemmerende' reden zijn (geweest) voor 'sterk afwijkend internaliserend en externaliserend gedrag'-mede een reden om een kind-jongere binnen het cluster 4 onderwijs te plaatsen.

Het is dan ook noodzaak en mag verwacht worden dat het pestprotocol van bovengenoemd onderwijs ingebed is binnen de gelaagdheid preventief- curatief handelen. Dit zal en moet dit protocol ook onderscheiden van het regulier basisonderwijs en voortgezet onderwijs.

*Op een school voor speciaal- en voortgezet speciaal onderwijs (cluster 4) is het relevant dat er :

1 standaard gericht wordt gewerkt aan een open en veilig pedagogisch klimaat . Dit wordt o.a. planmatig gedaan via het vakgebied sociaal emotionele ontwikkeling ; dit met ook standaard het doel 'pesten' preventief te voorkomen! Zie AD 1

2 waar dan nog nodig er standaard 'een pestprotocol' is – want zero-tolerancebeleid AD 2

3 gerichte 'curatieve' aandacht is voor 'slachtoffer' en 'pester' . Zie AD 3

4 Iedere medewerker op de hoogte is (KENNIS HEEFT) van de gevolgen van het 'pesten cq. gepest worden'

-op het individueel gebied: slachtoffer- en pesterrol

- op het groepsgedrag : 'schijngedrag- onveiligheid- verstilling -overschreeuwen'

Ad 1: zie schoolplan SO-VSO divers : vakgebied soc. emotionele Ontwikkeling ; Leefstijl, Kinderen en hun sociale talenten.

AD 2 Het protocol is geschreven voor alle medewerkers binnen de scholen van SOTOG. De scholen van de stichting verzorgen Cluster 4 onderwijs aan kinderen in de leeftijd van 4 tot en met 20 jaar met gedrags- en/of psychiatrische problemen. Getracht wordt het onderwijsleerklimaat zo in te richten dat er rekening wordt gehouden met de specifieke mogelijkheden en moeilijkheden van de leerlingen. Wij geven aangepaste, groepsgerichte- en individueel gerichte onderwijskundige hulp afgestemd op de leerlingen waarbij uitgegaan wordt van een veilig, pedagogisch klimaat waarbinnen pesten als onacceptabel gedrag wordt ervaren.

Daar waar leerkracht staat kan ook een andere medewerker gelezen worden. Het protocol is in de mannelijke vorm geschreven, echter kan daar ook de vrouwelijke vorm gelezen worden. In het protocol wordt gesproken over ouders; dit dient gelezen te worden als ouder(s)/verzorger(s). Daar waar over kind(eren) gesproken wordt

kan ook jongere)n gelezen worden.

AD 3 Daar waar het vakgebied sociaal emotionele ontwikkeling – het groepsplan gedrag (zie 1 hierboven) -de curatief gerichte aandacht (zie 3 hierboven) uitgebreider beschreven terug te vinden zijn in het schoolplan van desbetreffende SOTOG SO of VSO locatie, richten we ons binnen dit document verder op het 'pestprotocol' zelf

Inleiding

Uit onderzoek van Health Behaviour in School-aged Children (HBSC 2009) komt naar voren dat 10 procent van de leerlingen in het basisonderwijs aangeeft gepest te zijn, dit tegen 6 procent in het vervolgonderwijs. De negatieve gevolgen voor het slachtoffer zijn groot, zeker als pesten maandenlang of jarenlang door kan gaan. Het gepeste kind gaat steeds meer aan zichzelf als persoon twijfelen, kan faalangstig worden en zal vaak door slechte ervaringen met achterdocht tegemoet treden, waardoor vriendschappen moeilijker kunnen ontstaan en groeien. Veel gepeste mensen worden eenzaam, angstig en krijgen psychische problemen. Soms leidt pesten tot zelfdoding.

Ook voor de pesters is het pesten een probleem. Een kind dat regelmatig pest heeft 400% (HBSC 2009) meer kans om in de criminaliteit te belanden. Daarnaast veroorzaakt de pester leed bij de gepeste en verpest de sfeer in de groep. Pesten aanpakken of liever nog voorkomen, is daarom zinvol voor iedereen. De school heeft hierin een belangrijke taak, omdat pesten in veel gevallen op school plaatsvindt. SOTOG heeft daarom de aanpak van pesten in dit protocol vastgelegd.

Doelen protocol

Het doel van een protocol is vaak tweeledig.

1) In de eerste plaats wil een protocol de **leerkrachten handreikingen bieden** voor het bevorderen van een veilig pedagogisch klimaat in de klas en op de school. In een groepsklimaat waarin kinderen zich veilig en geaccepteerd voelen, zal minder pestgedrag voorkomen. Voor dit klimaat is de visie van school zeer belangrijk. Middels de pijlers rust, veiligheid en structuur, dat in de scholen wordt gewaarborgd, wordt hier aan gewerkt. Het mogelijk duidelijk zijn dat deze pijlers niet meer dan algemene onderdelen zijn van het 'preventief handelen' binnen de school. Zie verder voorwoord

2) Het tweede doel van een protocol **is een procedure opstellen** waarin duidelijk staat hoe leerkrachten pesten benaderen in voorkomende gevallen. Door middel van een stappenplan is voor de leerkracht helder welke stappen hij moet ondernemen om tot een gezamenlijke aanpak van het pestprobleem te komen. De stapsgewijze aanpak geeft duidelijk inzicht in de rol van elke betrokkene in het tegengaan van pestgedrag.

3) Het derde doel van een protocol is ouders/verzorgers ook informatie te geven 'hoe eventueel' te handelen bij waar te nemen 'pestgedrag' (betreft zowel het kind dat gepest wordt, als de 'pester')

Hoofdstuk 1 Algemene informatie over pesten

1.1 Definitie van pesten

“Pesten is een stelselmatige vorm van agressie waarbij één of meer personen proberen een andere persoon fysiek, verbaal of psychologisch schade toe te brengen. Bij pesten is de macht ongelijk verdeeld.”
Deze definitie wordt door het NJI (Nederlands Jeugd Instituut) gegeven.

Bij pesten kun je denken aan de volgende handelingen, zoals duwen, slaan, schoppen, uitschelden, roddelen en sociaal isoleren.

Hieronder staan kenmerken van pesten genoemd:

- Pesten gebeurt met opzet.
- Pesten is bedoeld om de ander te raken (fysieke, materiële of mentale schade).
- Bij pesten is er altijd sprake van ongelijke machtsverhoudingen (de pester kiest altijd een minder weerbaar persoon als slachtoffer).
- Het pesten herhaald zich steeds.
- Pesten houdt niet vanzelf op, maar wordt eerder erger als er niet wordt ingegrepen.
- Vroeger werd er ook al gepest onderling tussen kinderen. Ook komt pesten voor in alle groepen en culturen.

Pesten is zeker niet hetzelfde als plagen. Bij plagen zijn de machtsverhoudingen gelijk tussen de twee kinderen of tussen de twee groepen kinderen.

Pesten gebeurt met regelmaat en kan ernstige gevolgen hebben voor het kind. Het kan zo veel invloed hebben dat het fatale gevolgen heeft voor het kind.

Plagen kan juist wel goed zijn voor de ontwikkeling van het kind. Het kind leert voor zichzelf op te komen en kan later alert reageren.

In het schema hieronder staat het verschil tussen pesten en plagen beschreven.

Pesten	Plagen
Systematisch	Incidenteel
Machtsverhouding ongelijk	Machtsverhouding gelijk
Het slachtoffer mag niet voor zichzelf opkomen	Het slachtoffer mag voor zichzelf opkomen
Kan voor psychische en/of fysieke schade zorgen	Geen psychische en/of fysieke schade

Pesten is iets wat overal voorkomt. Onderzoek heeft aangetoond dat het pestgedrag van kinderen nauwelijks cultuurgebonden is. Kinderen-jongeren zijn en gedragen zich overal hetzelfde.

1.2 Vormen van pesten

Er zijn verschillende vormen van pesten. Een directe vorm van pesten is een openlijke, zichtbare aanval op een klasgenoot. Uitschelden en beschuldigen zijn voorbeelden van directe en verbale agressie. De leerkracht zal deze vorm van pesten ook het eerst signaleren.

Bij indirect pesten wordt een leerling op een niet zichtbare en onduidelijke manier buitengesloten door een groep. Voor een leerkracht is dit moeilijk te ontdekken, omdat zowel de pester als het slachtoffer het proberen te verbergen.

Een relationele manier van pesten houdt in dat relaties en vriendschappen worden gemanipuleerd om iemand emotioneel te kwetsen. Dat kan zowel direct als indirect gebeuren.

Pesten valt eigenlijk onder drie categorieën te verdelen (Kenter, 2000):

1. *Fysiek*: duwen, slaan, schoppen, spugen en (haren) trekken.
2. *Verbaal*: schelden, bijnamen geven, dreigen, chanteren, narroepen, uitlachen, belachelijk maken en sarcastische opmerkingen maken.
3. *Emotioneel*: iemand negeren, buitensluiten, roddelen, bezittingen stukmaken, afpakken en verstoppen.

1.3 Cyber pesten

Cyber pesten is iets wat de laatste jaren steeds meer voorkomt onder kinderen. Digitaal pesten blijkt populair omdat de pester anoniem kan blijven.

Digitaal pesten gebeurt via het Internet of via de mobiele telefoon .

Opvallend bij deze wijze van pesten is dat het taalgebruik veel harder is dan bij het directe pesten. Dit kan door de anonimiteit waarin het plaatsvindt.

Cyberpesten is een onderdeel van traditioneel pesten. De school kan het pestprotocol eenvoudig aanpassen door elementen van de aanpak van cyberpesten op te nemen. Anonieme berichten versturen via MSN en SMS, schelden, roddelen, bedreigen, foto's van mobieltjes en webcam op internet plaatsen, privégegevens op een site plaatsen, wachtwoorden en credits stelen en misbruiken, haatprofielen aanmaken, virussen sturen, 20% van de leerlingen heeft te maken met cyberpesten (bron).

Zie verder par. 3.6 'cyberpesten –verantwoordelijkheid van de school' en bijlage 4 'cyberpesten-voorbeelden aanpak.

1.4 Kwetsbare doelgroep

Helaas zijn kinderen met autisme een makkelijk doelwit van pesterijen. Ze kunnen veel problemen hebben met andere kinderen, omdat ze door hun informatieverwerkingsproblemen veel zaken niet begrijpen. Hierdoor lopen ze risico gepest te worden. Ze kunnen daarnaast moeilijk inschatten of hetgeen gebeurt toevallig was, of het opzettelijk gebeurde of misschien zelfs wel zo hoort. Sociale situaties kunnen ze hierdoor anders interpreteren. Kinderen met autisme denken hierdoor wel eens dat zij gepest worden, terwijl hiervan geen sprake hoeft te zijn. Verder hebben kinderen met autisme vaak geen 'weerwoord' op pesten. Zij missen de 'social scripts' hiervoor en reageren daardoor misplaatst. Soms worden kinderen met autisme beschuldigd van pesterijen, terwijl ze zich daar helemaal niet bewust van zijn. Dat komt omdat ze in hun gedrag en oordeel soms alleen aan zichzelf denken. Dat gedrag kan opgepakt worden als pesten.

Hoofdstuk 2 Signaleren en gevolgen

2.1 Signaleren van pesten

Zowel kinderen die pesten als kinderen die het slachtoffer zijn van pesten, zenden signalen uit (bijlage 1). De leerkracht moet eerst weten of en hoe er gepest wordt voordat zij hierop in kunnen spelen. Dit kunnen zij doen door steeds alert te zijn op signalen die kunnen wijzen op pestgedrag.

Om pesten als leerkracht effectief aan te kunnen pakken zijn kennis, vaardigheden en houding belangrijke competenties.

Allereerst is het belangrijk dat de leerkracht het als zijn taak ziet om pesten aan te pakken en zich daarbij gesteund voelt in de aanpak, op deze wijze zal de leerkracht pestgedrag sneller bespreekbaar durven maken en het durven aan te pakken. Belangrijke vaardigheden van een leerkracht zijn veiligheid kunnen bieden aan kinderen, orde kunnen houden, structuur kunnen bieden, zich kwetsbaar op durven stellen en kinderen op deze wijze leren om te gaan met het maken van fouten, het zelfbeeld en zelfvertrouwen van kinderen stimuleren en positieve feedback geven en onderscheid kunnen maken tussen gedrag en de persoon van het kind.

Daarbij is het ten slotte belangrijk dat een leerkracht (de school) pestgedrag serieus neemt, het consequent afkeurt en vertrouwen heeft in de mogelijkheden van het gepeste kind en de pester, kennis heeft van de gevolgen van pesten.

2.2 Mogelijke gevolgen van Pesten (slachtoffer, pester, klasgenoten)

Pesten is niet alleen schadelijk voor slachtoffers, maar ook voor de pester zelf en voor niet-betrokken toeschouwers.

Gevolgen voor slachtoffers van pesten

Een eenmalige pestervaring is zelden erg traumatiserend, ook als die heel ernstig is. Vooral kinderen die herhaaldelijk en op verschillende manieren zijn gepest, hebben last van sociale en emotionele problemen. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat gepest worden gevoelens van eenzaamheid en depressie vergroot en bestaande problemen verergert. Slachtoffers gaan zichzelf door het pesten minder leuk vinden, vertrouwen hun leeftijdsgenoten niet en zijn bang om naar school te gaan. Die gevoelens kunnen leiden tot verder isolement en diepere depressie en nog meer pestgedrag uitlokken. Kinderen die aan het begin van het schooljaar gepest worden, hebben een aanzienlijk grotere kans dat ze zes maanden later in datzelfde schooljaar ook gepest worden. Bovendien hebben ze vaker last van psychosomatische klachten, zoals hoofdpijn, slaapproblemen, buikpijn, bedplassen en vermoeidheid. Verder heeft het gepest worden een grote negatieve invloed op de leerprestaties van kinderen.

Vaak hebben slachtoffers ook later in hun leven last van een pestverleden. Met name wanneer kinderen herhaaldelijk en op verschillende manieren gepest zijn kunnen gevolgen groot zijn. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat gepest worden gevoelens van eenzaamheid en depressie vergroten en bestaande problemen verergert worden. Dit kan tot meer pestgedrag leiden.

Gevolgen van cyberpesten: de effecten van cyberpesten kunnen langduriger en wijder verspreid zijn dan bij traditioneel pesten. Opnames die via de webcam worden gemaakt, worden vastgelegd door een ander. Deze opnames verdwijnen nooit meer. Over de hele wereld kan een foto op een site staan. Foto's die eenmaal op internet staan zijn soms niet meer te verwijderen.

Gevolgen voor pesters

Voor pesters zijn met name de gevolgen op lange termijn zichtbaar. Ogenschijnlijk kan een pester zich tijdens de schoolloopbaan redelijk staande houden. Ze lijken vaak populair; klasgenoten lijken pesters te bewonderen maar vaak zijn zij ook bang voor hen. De gevolgen voor pesters zijn op korte termijn nog niet negatief. Zolang ze op school zitten, kunnen ze zich vaak goed staande houden. Hun schoolprestaties zijn beter dan die van gepeste kinderen en hun populariteit en zelfwaardering zijn ook groter. Vaak is er wel sprake van een zogenaamde schijnpopulariteit: klasgenoten bewonderen de pesters, maar tegelijkertijd zijn ze ook bang voor ze. Ze lijken populair, maar zijn het daadwerkelijk niet.

Op de lange termijn kunnen pesters echter wel sociale problemen krijgen. Een pestend kind leert dat het doelen kan bereiken zonder op een sociaal aangepaste manier met anderen te onderhandelen. Daardoor kan hij uiteindelijk onaangepaste gedragspatronen krijgen.

Kinderen en jongeren die op school anderen pesten, lopen een grotere kans op ernstige problemen in hun adolescentie. Ze komen vaker met justitie in aanraking, drinken meer alcohol en plegen vaker zelfmoord. Jongens die pesten zijn later vaker bij vechtpartijen betrokken. Meisjes die vroeger pesten hebben op latere leeftijd een grotere kans om betrokken te raken bij huiselijk geweld en om tienermoeder te worden. Kinderen van vroegere pestkoppes vertonen op hun beurt weer vaker problematisch gedrag.

Gevolgen voor klasgenoten ('toeschouwers')

De hele klas kan last hebben van pesten-een hindering in het leren zijn.

De verstoring en afleiding die het pesten veroorzaakt hinderen het leren. Op dagen waarop niet-betrokken kinderen iemand gepest zien worden, vinden ze school minder leuk.

Kinderen die dagelijks geconfronteerd worden met pesten krijgen bovendien de boodschap dat toeschouwers niet ingrijpen, slachtoffers verdienen wat ze krijgen, macht belangrijker is dan rechtvaardigheid en dat volwassenen niet goed voor kinderen zorgen.

Hoofdstuk 3 Aanpak

In situaties waarin pestgedrag wordt gesignaleerd wordt er actie ondernomen om adequaat om te kunnen gaan met de betreffende actuele pestproblemen. Er wordt echter binnen SOTOG ook actie ondernomen om pestgedrag te voorkomen. Er wordt onderscheid gemaakt tussen een preventieve aanpak op schoolniveau en een preventieve aanpak op groepsniveau.

3.1 Preventief handelen

Preventieve aanpak op schoolniveau

Pestproblemen proberen we te voorkomen, los van het feit of pestgedrag op school wel of niet aan de orde is. Binnen onze scholen heest een klimaat van duidelijkheid over de omgang met elkaar. Ruzies worden niet met geweld opgelost, maar worden uitgesproken. Agressief gedrag van leerlingen, onderwijzend/begeleidend personeel en ouders wordt niet geaccepteerd. Tevens worden verschillen tussen personen aanvaard. Door deze preventieve aanpak binnen het onderwijsleerklimaat hopen we dat er binnen de scholen minder gepest worden.

Preventieve aanpak op groepsniveau

Als in de lessen structureel ook aandacht wordt besteed aan ook pesten, kan het probleem effectief worden bestreden. Binnen de SO- en VSO locaties van SOTOG wordt gerichte aandacht besteed aan o.a. het methodisch gebruik van Leefstijl, Kinderen en hun Sociale talenten voor het vakgebied Sociaal Emotionele Ontwikkeling.

Binnen deze methodes worden middels diverse werkvormen (waaronder kringgesprek) gericht aandacht besteed aan bijvoorbeeld het onderwerp 'pesten en pestgedrag'.

Het kan hierbij gaan om onderwerpen als veiligheid, omgaan met elkaar, verschillende rollen/posities in een groep, aanpak van ruzies enz.

Andere werkvormen zijn ook denkbaar, zoals spreekbeurten, rollenspelen, omgangs- en gedragsregels met elkaar afspreken en groepsopdrachten. Dergelijke interventies komen meer tot hun recht in een klassenklimaat van openheid en betrokkenheid.

Welke gedragsregels worden in de groep gehanteerd?

Zoals eerder beschreven heerst er binnen de scholen een klimaat waar duidelijkheid is over de omgang met elkaar. Een effectieve methode om pesten te stoppen of binnen de perken te houden, is het afsperken van regels voor de leerlingen of nog beter *samen* met de leerlingen.

Door regels en afspraken zichtbaar te maken, kunnen kinderen en volwassenen, als er zich ongewenste situaties voordoen, elkaar aanspreken op deze regels en afspraken.

Regels die in alle groepen gelden, zijn o.a.:

- Het inschakelen van de hulp van de leerkracht/mentor, naar aanleiding van pestgedrag of ruzies (als je de sfeer niet prettig of gevaarlijk vindt), wordt niet opgevat als klikken
- Een medeleerling heeft ook de verantwoordelijkheid om het pestprobleem (van anderen) bij de leerkracht aan te kaarten. Alle leerlingen zijn namelijk verantwoordelijk voor een goede sfeer in de klas.
- Probeer eerst samen te praten. Vraag anders hulp aan het onderwijzend –begeleidend personeel
- Word je gepest, praat er op school en thuis over. Houd het niet geheim
- Luisteren naar elkaar
- Nieuwe kinderen-jongeren willen we goed ontvangen en opvangen. Zij zijn welkom op onze scholen

3.2 Curatief handelen

- overgaan tot het toepassen van de vijfsporenaanpak

Leerlingen worden regelmatig gewezen op gedragsregels die binnen de school en groep gelden.

Bij herhaling van negatief regel overtredend pestgedrag tussen dezelfde leerlingen volgt de school de aanpak van pesten-vijfsporen aanpak.

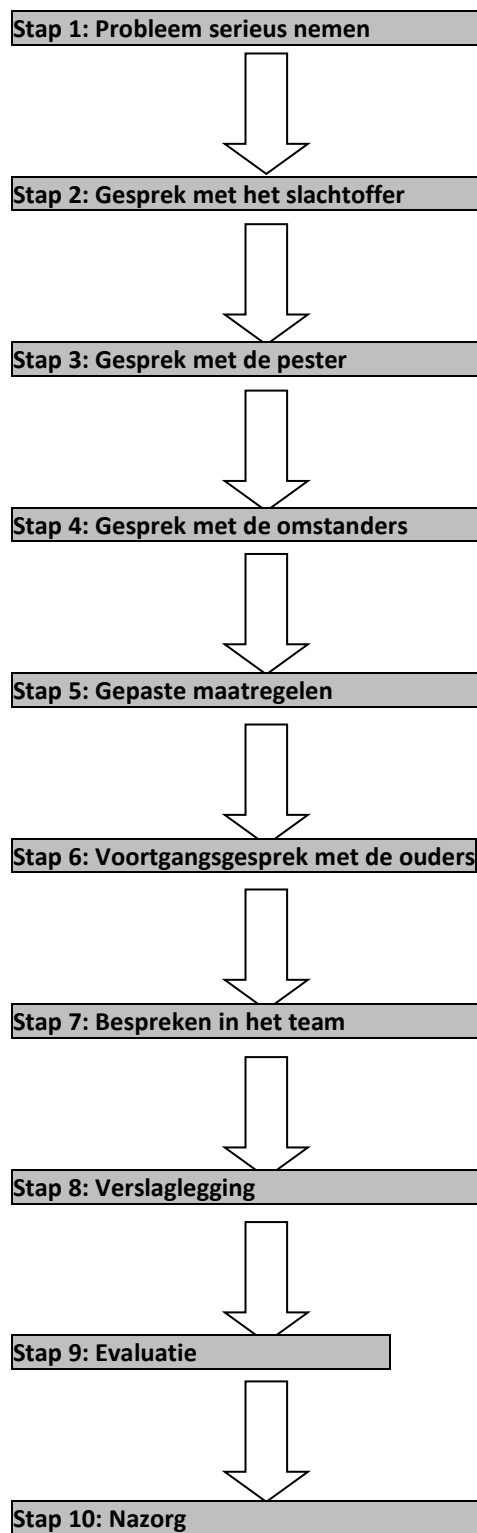
3.3 De aanpak van pesten - vijfsporenaanpak

Volgens deze aanpak zijn er vijf partijen betrokken bij het pesten.

- De pester
- Het gepeste kind
- De “zwijgende” middengroep (meelopers)
- De leerkracht/school
- De ouders van zowel de pester als het gepest kind

De aanpak bestaat uit 10 stappen. De leerkracht zal met de leidinggevende overleggen of hij de gesprekken met alle betrokkenen zal voeren of dat de leidinggevende dat gaat doen.

3.4 De 10 stappen

Stap 1: Neem het probleem serieus

Doel

- Door het probleem serieus te nemen laat de leerkracht en ook de school zien duidelijk tegen pesten te zijn.

De leerkracht vangt signalen op van pesten en neemt dit probleem serieus. Dit geldt voor het pesten op school, maar ook voor het pesten in bijvoorbeeld de taxi's.

Als een leerkracht sterke vermoedens heeft van pesten, is het niet alleen zijn verantwoordelijkheid om het pesten te stoppen en het slachtoffer te beschermen, maar ook om de ouders, van zowel het gepeste kind als de pester, te informeren. De leerkracht kan overleggen met de Commissie voor de Begeleiding wie het beste de ouders kan inlichten.

Er zijn drie punten waarop gelet moet worden tijdens het gesprek met de ouders:

1. Pesten wordt niet getolereerd.
2. De gevolgen van pesten worden duidelijk aangegeven.
3. Er wordt zo weinig mogelijk over het pestgedrag gediscussieerd.

Stap 2: Voer een gesprek met het slachtoffer

Doel:

- Samen met het kind oplossingen en manieren vinden waarmee het kind weerbaarder wordt en zich kan beschermen.
- Het kind laten merken dat hij wordt geholpen.

In het gesprek zijn er een aantal zaken die de leerkracht te weten moet proberen te komen:

- Klopt het dat hij of zij gepest wordt?
- Door wie wordt hij of zij gepest?
- Waar gebeurt het pesten?
- Hoe vaak wordt hij of zij gepest?
- Hoeveel dagen, weken, maanden of jaren is dit al aan de gang?
- Weten de ouders, of iemand anders, dat hij of zij gepest wordt?
- Wordt het kind op school gepest of ook op andere locaties?
- Wordt het kind alleen door kinderen van de eigen klas/school gepest of ook door andere kinderen?
- Wat heeft het kind zelf al aan het pesten proberen te doen?
- Op welke momenten wordt er gepest en op welke momenten niet?
- Welke kinderen pesten hem of haar nooit?
- Welke kinderen proberen hem of haar wel eens te helpen?
- Wil het kind dat het pesten stopt en is hij bereid hieraan mee te werken?
- Wil het kind meewerken om de sfeer in de groep beter te laten worden?

Stap 3: Voer een gesprek met de pester

Doel:

- De oorzaken van het pestgedrag achterhalen. Dit is nodig om de juiste hulp te kunnen bieden.
- De pester mee krijgen in het laten ontstaan van een goed pedagogisch klimaat en hem daar medeverantwoordelijk voor te maken.

Het is verstandig om als leerkracht naar aanleiding van een concreet voorval van pesten het gesprek te beginnen, zodat de pester zijn pestgedrag niet kan ontkennen. Zorg er als leerkracht voor dat er altijd een collega in de buurt is, want het kind kan zich erg aangevallen voelen en hier erg boos of gefrustreerd om worden.

Het is belangrijk om het kind te laten ervaren dat hij wel als persoon geaccepteerd wordt, maar zijn pestgedrag absoluut niet

Stap 4: Voer gesprekken met omstanders (de zwijgende middengroep)

Doel:

- Het verkrijgen van een volledig beeld van het pesten.
- De zwijgende middengroep mobiliseren als het gaat om pesten.

Pesten gebeurt bijna altijd in het bijzijn van anderen. Voor het verkrijgen van een volledig beeld is het belangrijk om ook met de kinderen gesprekken te voeren die het voorval gezien hebben.

Soms weten kinderen dat er gepest wordt, maar vinden zij dat niet zo erg. Een gedeelte van de groep kan in deze houding blijven hangen, want het pesten treft hen niet. De kinderen moeten dus goed doordrongen worden van het pestprobleem.

Als de leerkracht met de pester en het slachtoffer gesproken heeft, en zij zijn bereid om aan zichzelf te gaan werken, dan is het moment daar om de groep in te schakelen.

De leerkracht overleg met de pester en gepeste of ze bij dit gesprek willen zijn. Sommige kinderen worden verlegen als er over hen gesproken wordt. De leerkracht legt hen de keus voor om er bij te zijn of niet.

De leerkracht bespreekt het probleem in de groep en probeert bij kinderen een reactie uit te lokken, zodat hij er achter kan komen hoe de rest van de groep hierin staat.

De leerkracht kan uitleggen wat hij heeft afgesproken met de pester en het gepeste kind en vervolgens de groep hierbij in schakelen. Met de groep maakt hij afspraken, zodat iedereen op de hoogte is van de gang van zaken binnen de klas en een veilig klimaat gewaarborgd kan worden.

Stap 5: Neem gepaste maatregelen

Doel:

- Het inlevingsvermogen van de pester vergroten door hem proberen in te laten zien wat hij zijn slachtoffer met pesten aandoet.
- Het gepeste kind beschermen tegen de pester en het kind leren hoe hij zich kan verweren tegen de pester.
- Overige leerlingen, naast de pester(s) en slachtoffer, tot bondgenoot maken in de strijd tegen het pesten.

De leerkracht kan in overleg met Commissie voor de Begeleiding passende maatregelen treffen.

Wanneer het pesten zich uit in gedragingen die volgens de wet strafbaar zijn dan zal de hulp van de politie ingeschakeld worden. De kwestie wordt dan verder door justitie afgehandeld.

Stap 6: Voer een gesprek met de ouders over de voortgang

Doel:

- Het stappen plan en het verdere pestprotocol met ouders bespreken.
- Bespreken wat er samen tegen het probleem gedaan kan worden.
- Vorderingen worden uitgewisseld met ouders.
- Ouders krijgen een gevoel dat zij mee helpen voor een oplossing.

Stap 7: Bespreek de situatie in het team

Doel:

- Alle interne betrokkenen informeren/op de hoogte houden van het pestprobleem.

De leerkracht van de groep met het pestprobleem licht het team in over het pestprobleem en de genomen maatregelen.

Pesten is een schoolbreed probleem, daarom dienen de betrokken personen op de hoogte te zijn van de

pestproblemen.

Stap 8: Maak een verslag van de incidenten, van de gesprekken en de genomen maatregelen

Doel:

- Duidelijke verslaglegging van de incidenten, gesprekken en genomen maatregelen, zodat iedere betrokkene hier op terug kan vallen.

De leerkracht maakt een verslag van de incidenten, van de gesprekken en de genomen maatregelen. Zij geven houvast bij de gesprekken met ouders en collega's en een eventueel patroon kan beter herkend worden. Bovendien is bij de overdracht aan het einde van het schooljaar de volgende leerkracht ook goed op de hoogte over de gebeurtenissen van het afgelopen jaar.

Stap 9: Evaluatie

Doel:

- Evalueren en zondig procedures en/of afspraken bijstellen.

De leerkracht evalueert met de ouders wat er is gebeurd en de procedures die zijn gevolgd. Als blijkt dat alle voorgaande maatregelen het pesten niet kan wegnemen, is er nog de mogelijkheid tot het inschakelen van professionele hulp.

De situatie wordt ook geëvalueerd met de Commissie voor de Begeleiding binnen de school. Hierbij kijken ze naar het beleid die de school hanteert en naar de genomen maatregelen.

Deze punten worden vastgelegd in een verslag, zodat hier altijd op terug gekeken kan worden.

Stap 10: Nazorg

Doel:

- Waken voor terugval van het gepeste kind in de rol van slachtoffer.
- De situatie in de gaten houden en nieuwe problemen voorkomen.

De leerkracht blijft zeker twee maanden na de evaluatie het gedrag van de kinderen nauwkeurig volgen. De leerkracht blijft het slachtoffer steun bieden. Als er aanleiding toe is, neemt de leerkracht opnieuw contact met de ouders op.

3.5 Herstellend handelen-verdiepte zorg

Daar waar binnen een school voor cluster 4 'zowel pesten als gepest worden' als belemmerende factor vroegtijdig is vastgesteld (*onderdeel van de toelaatbaarheidsverklaring SWV PO of VO van een kind-jongere!!*) is het in de voorwaardelijke sfeer om tot leren te komen nodig het kind/de jongere specifieke externe – of interne zorg aan te bieden.

Dit is terug te vinden binnen de individuele zorgstructuur van een locatie, waarbij mogelijk deze diepere psychologische - en psychosociale zorg ook in kleine specifieke groepjes curatief kan worden aangeboden.

3.6 Cyber pesten-verantwoordelijkheid van de school

Cyberpesten gebeurt meestal buiten de school. Toch kan de school er veel last van hebben. Het ruziën en pesten gaat op school door. Schoolresultaten lijden eronder. Er ontstaat een onveilig klimaat. Kinderen kunnen minder goed leren. Pesten heeft effect op het schoolklimaat.

Hoe kun je cyberpesten voorkomen?

Voorop staat: helemaal voorkomen kun je het niet. Je kunt er wel voor zorgen dat leerlingen, ouders en medewerkers zoveel mogelijk op de hoogte zijn, zodat de kans dat een pestsituatie uit de hand loopt minimaal wordt.

1. Leerlingen bewust maken van de gevaren op internet, de effecten van cyberpesten en de strafbare feiten.
2. Afspreken van internetgedrag en samen met de leerlingen regels maken.
3. Pesten bespreekbaar maken in de klas en leerlingen elkaar daarop laten aanspreken. Voor leerlingen: Tips tegen cyberpesten.
4. Schoolreglement aanpassen. Bijvoorbeeld: "het maken van opnames van medeleerlingen en leerkrachten zonder toestemming is niet toegestaan"
5. Opleiden van medewerkers in de school (ook onderwijsondersteunend personeel) is noodzakelijk. Een studiemiddag zorgt dat medewerkers up to date met hun kennis zijn.
6. Ouders informeren door een ouderavond. Ouders zijn in het algemeen niet goed op de hoogte van wat hun kind op internet doet. Alleen door met de ouders samen te werken is digitaal pesten aan te pakken.
7. Laat leerlingen het Diploma Veilig Internet behalen, zie de website Ik Surf Veilig.

Cyberpesten –voorbeelden aanpak zie bijlage 4

3.7 Hoe kunnen ouders omgaan met pestgedrag

We hebben tot nu toe uitgevoerd beschreven hoe wij op de scholen wensen om te gaan met pestgedrag. Het is echter van belang dat op meerdere terreinen (in dit geval op school en thuis) tegen pestgedrag wordt opgetreden. Binnen de scholen van SOTOG wordt gestreefd naar een open-transparante communicatie met ouders. Wij willen graag met ouders samenwerken om pestgedrag tegen te gaan. Derhalve tips over hoe ouders kunnen omgaan met pestgedrag. De beschreven aanpak sluit aan bij de visie en benaderingswijze van de scholen. De uitgewerkte tips vindt U terug in bijlage 3 van dit protocol.

3.8 Pestgedrag en de relatie naar de Commissie voor Begeleiding

De problemen van pesten proberen we ook eerst binnen de groep op te lossen, door het bespreekbaar te maken. De betreffende ouders (zowel van de gepeste leerling als de pester) worden op de hoogte gesteld van het pestprobleem. Met hen zal, indien nodig, overleg gevoerd worden. De inbreng van ouders blijft bij voorkeur beperkt tot het aanreiken van informatie, het geven van suggesties en het ondersteunen van de aanpak van de school. Het is niet de bedoeling dat ouders naar school komen om eigenhandig een probleem voor hun kind op te lossen. Wel wordt er dus samengewerkt om tegen pestgedrag op te treden. Hoe ouders kunnen omgaan met pestgedrag, vind je hierboven beschreven (par. 3.4)

Bij herhaaldelijk pestgedrag tussen dezelfde leerlingen, wordt de Commissie voor Begeleiding van de school in kennis gesteld en om advies gevraagd. Alle hulpvragen omtrent pestgedrag worden hier besproken en geregistreerd. Daarnaast wordt besloten of er meer deskundige hulp geboden wordt richting bv. de gepeste, de pester, c.q. de groep waarbinnen het gebeurt.

Nawoord

De opstellers van dit document merken op dat 'het thema pesten in de kern komt van het welbevinden van kinderen –jongeren en volwassenen.

Simpel gesteld gun je ieder mens 'jong en oud' een gelukkig leven, waarbij hij/zij ten allen tijde mensen om zich heen heeft, die het 'goed met een ieder voorhebben. Ieder mens heeft een liefhebbende-, vertrouwelijke-, vergevingsgezinde- en veilige omgeving nodig om het beste uit zichzelf te kunnen halen. Het is dan zeker ook aan een stichting voor cluster 4 onderwijs er voor te zorgen dat vanuit deze intentie 'slachtoffer- cq. pester' die aandacht te geven die nodig is, om hen weer bagage mee te geven om vol vertrouwen de toekomst tegemoet te kunnen zien; dit om in harmonie te komen en blijven met zichzelf en de directe omgeving. Het is daarom, dat het thema 'pesten en gevolg' een vast agendapunt moet zijn op de agenda van Commissie van Begeleiding en de agenda van de Groepsbesprekingen 'gedrag'

*Opstellers: Frederiek Nikkels/Brenda Harmsen orthopedagoog/psycholoog en Johan ten Bok-Beleidsmedewerker Onderwijs en Kwaliteit SOTOG; alles i.a.m C.v. Bestuur

BIJLAGE 1 SOTOG intentie Pestprotocol Pesten

Het Nationaal onderwijsprotocol tegen pesten beoogt via samenwerking het probleem van het pestgedrag bij kinderen aan te pakken en daarmee het geluk, het welzijn en de toekomstverwachting van kinderen daadwerkelijk te verbeteren.

De ondertekenaars van dit protocol verklaren het volgende:

1. Pesten is een wezenlijk en groot probleem. Uit onderzoek blijkt dat een op de vier kinderen (330.000) in het basisonderwijs en speciaal onderwijs en een op de zestien leerlingen (55.000) in het voortgezet – en voortgezet speciaal onderwijs slachtoffer zijn van pestgedrag.

Pestgedrag is schadelijk tot zeer schadelijk voor kinderen (en volwassenen), zowel voor de slachtoffers als voor de pesters. De omvang en zwaarte van het probleem leiden tot de noodzaak van een aanpak door alle opvoeders van jongeren, in het bijzonder door de ouders en door de leerkrachten.

2. Het management dient, om een passend en afdoend antwoord te vinden op het probleem pesten, uit te gaan van een zo goed mogelijke samenwerking tussen ouders, medewerkers van de school en leerlingen, gebaseerd op afgesproken beleid dat gericht is op deze samenwerking.

3. Alle betrokkenen bij de school (management, medewerkers, leerlingen, ouders) wensen een samenwerking, zoals bedoeld onder 2, ook daadwerkelijk aan te gaan, te stimuleren en levend te houden.

4. De ondertekenaars van dit protocol verbinden zich daarom het volgende te doen:

- een aanpak via en het werken volgens de 'vijfsporenaanpak':
- het bewust maken en bewust houden van de leerlingen van het bestaan en de zwaarte van het probleem;
- een gerichte voorlichting aan alle ouders van de school;
- het aanleggen van - voor iedere persoon aan de school verbonden - toegankelijke, goede informatie over het probleem pesten, met als speciaal aandachtspunt informatie voor de leerlingen;
- het beschikbaar stellen van geld waarmee wordt bekostigd: de scholing van personeelsleden, lesmaterialen, lezingen en andere activiteiten voor ouders en voor de aanschaf van boeken en andere informatie;
- samenwerking te zoeken en afspraken te maken met andere scholen in de buurt over de aanpak van het pesten;
- het delen van de opgedane ervaringen met andere scholen.

5. De ondertekenaars verklaren zich in principe bereid tot deelname aan een tussentijdse evaluatie jaarlijks binnen de PDCA cyclus (dossier ARBO) van SOTOG .

Naam en plaats van de school:

Getekend namens:

- (G)MR oudergeleding:
- (G)MR personeelsgeleding:
- College van Bestuur (bevoegd gezag):

Bijlage 2 Signalen van kinderen die pesten en gepeste kinderen

Signalen van kinderen die pesten

Hieronder staan veel voorkomende manieren van pesten beschreven. Vaak is er één leider die als de pester wordt gezien. Deze leider wordt gevolgd door 'meelopers'.

- Volstrekt doorzwijgen.
- Isoleren.
- Psychisch en/of fysiek mishandelen.
- Een kring vormen of insluiten in de klas, op de gang of het schoolplein.
- Slaan of schoppen.
- Klopjachten organiseren.
- Als slaaf behandelen.
- Nooit de echte naam van een klasgenoot gebruiken, maar een bijnaam.
- Voortdurend zogenaamd leuke opmerkingen maken over een klasgenoot.
- Opdrachten geven huiswerk te maken of huiswerk innemen.
- Bezittingen afpakken of stukmaken.
- Cadeaus eisen of geld afpersen.
- Jennen.
- Het slachtoffer voortdurend de schuld van iets geven.
- Steeds het slachtoffer uitschelden of ertegen gaan schreeuwen.
- Opmerkingen maken over kleding of uiterlijk.
- Beledigen.
- Briefjes doorgeven.
- E-mails of Sms-berichten met een bedreigende of beledigende inhoud versturen.
- Beledigende afbeeldingen van het slachtoffer digitaal verspreiden of op het Internet plaatsen.
- Steeds (mobiel) bellen. Dit kan ook anoniem zijn, zodat het slachtoffer niet weet wie de dader is.

Er kan alleen van pesten gesproken worden als het zich steeds herhaald. Ook is het vaak hetzelfde slachtoffer en dezelfde dader.

Signalen van gepeste kinderen

Kinderen die gepest worden, zenden signalen uit, zowel op school als thuis. Deze signalen zijn onder te verdelen in primaire en secundaire signalen.

Met primaire signalen zijn signalen die direct en duidelijk verbonden zijn met het pestprobleem. Secundaire signalen zijn minder direct dan de primaire signalen.

Primaire signalen die het slachtoffer op school kan vertonen:

- Het slachtoffer wordt steeds weer op een gemene manier gepest, uitgescholden, bespot, gekleineerd, belachelijk gemaakt, vernederd, bedreigd, gecommandeerd, overheerst of onderworpen.
- Het slachtoffer wordt op een spottende manier uitgelachen.
- Het slachtoffer wordt fysiek aangevallen: lastigvallen, weggeduwd, gestoten, gestompt, geslagen en geschopt. Het slachtoffer kan zich hier niet goed tegen verweren.
- Het slachtoffer is betrokken bij ruzies waarbij hij zich niet kan verdedigen. Dit eindigt vaak in een huilbui van het slachtoffer om er aan te ontsnappen.
- De boeken, geld of andere bezittingen van het slachtoffer worden beschadigd of worden opzettelijk kwijt gemaakt.
- Het slachtoffer heeft blauwe plekken, verwondingen, schrammen of gescheurde kleding die hij niet zomaar op kan lopen.

Secundaire signalen die het slachtoffer op school kan uitzenden:

- Het slachtoffer is vaak alleen of wordt uitgesloten door de klas tijdens de pauzes.
- Het slachtoffer lijkt geen enkele goede vriend te hebben in de klas.
- Het slachtoffer wordt vaak als laatste gekozen bij het samenstellen van teams.
- Het slachtoffer voelt zich vaak veiliger als hij dicht bij de leerkracht of andere volwassenen staat.
- Het slachtoffer vindt het eng om hardop te praten in de klas.
- Het slachtoffer straalt een onzekere houding uit en kan er ongelukkig uitzien.

- Het slachtoffer kan plotselinge of geleidelijke verslechtering in schoolresultaten laten zien.

Primaire signalen die het slachtoffer thuis kan vertonen:

- Het slachtoffer komt thuis met gescheurde kleren of bezittingen die beschadigd zijn.
- Het slachtoffer kan blauwe plekken, verwondingen en schrammen hebben. Het slachtoffer heeft hier geen concrete verklaring voor.

Secundaire signalen die het slachtoffer thuis laat zien:

- Het slachtoffer brengt na schooltijd geen vriendjes of klasgenoten mee naar huis.
- Het slachtoffer komt bijna nooit bij klasgenoten thuis spelen.
- Het slachtoffer heeft vaak geen goede vriend met wie hij de vrije tijd doorbrengt.
- Het slachtoffer wordt bijna nooit uitgenodigd op bijvoorbeeld feestjes.
- Het slachtoffer is bang om 's ochtends weer naar school te gaan.
- Het slachtoffer kiest een ongebruikelijke weg om naar school en naar huis te gaan.
- Het slachtoffer slaapt niet goed.
- Het slachtoffer ziet er bang, verdrietig of ongelukkig uit.
- Het slachtoffer vraagt of stelen geld. Met dit geld willen ze de pestkoppen "afkopen".

Bijlage 3 Tips voor ouders

Tips voor ouders van gepeste leerlingen:

- Houd de communicatie met uw kind open. Praat met uw kind regelmatig over zijn ervaringen en gevoelens. Dit kan bijvoorbeeld ook door samen een boek te lezen over het onderwerp
- Als pesten niet op school gebeurt, maar op straat, probeer contact op te nemen met de ouders en begeleiders van de pester (s) om het probleem bespreekbaar te maken
- Pesten op school kunt U het beste direct met de groepsleerkracht-directie bespreken
- Door voldoende aandacht, waardering en positieve stimulering (schouderklopje, compliment) voor de (kleine) dingen die goed gaan, kan het zelfvertrouwen en – respect van uw kind vergroot worden of weer terugkomen
- Stimuleer uw kind tot het beoefenen van een sport of aansluiten bij een club, zodat het kind positieve ervaringen kan opdoen met leeftijdgenoten
- Neem uw kind serieus en steun uw kind in het idee dat er een einde aan het pesten komt en dat u het kind daarbij helpt
- Sta zelf model: leer uw kind omgaan met lastige situaties door te bespreken hoe u zelf moeilijke problemen oplost en hoe u omgaat met mensen
- Leer uw kind op te komen voor zichzelf en anderen. Help zijn zelfstandigheid en weerbaarheid te vergroten.
- Sta open voor contacten met anderen, isoleer u niet als gezin
- Zie erop toe dat uw kind niet te sterk uit de toon valt door het sterk afwijkend te maken in kleding en gedrag

Tips voor ouders van pesters :

- Neem het probleem van uw kind serieus
- Raak niet in paniek; elk kind loopt kans pester te worden
- Probeer achter mogelijke oorzaak te komen
- Maak uw kind gevoelig voor wat het andere kinderen aandoet
- Besteed extra aandacht aan uw kind
- Stimuleer uw kind tot het beoefenen van een sport of aansluiten bij een club , zodat het kind adequaat leert omgaan met leeftijdgenoten
- Corrigeer ongewenst gedrag en benoem het goede gedrag van uw kind
- Maak uw kind duidelijk dat U achter de beslissing van school staat
- Sta zelf model: leer uw kind omgaan met lastige situaties door te bespreken hoe u zelf moeilijke problemen oplost en hoe u omgaat met mensen

Tips voor alle andere ouders:

- Neem de ouders van het gepeste kind serieus
- Stimuleer uw kind om op een goede manier met andere kinderen-jongere om te gaan
- Corrigeer uw kind bij ongewenst gedrag en benoem goed gedrag
- Geef zelf het goede voorbeeld
- Leer uw kind voor anderen op te komen
- Leer uw kind voor zichzelf op te komen

Bijlage 4 Cyberpesten Hoe kun je cyberpesten aanpakken?

voorbeeld 1 Een blootfoto van een leerling is op het internet geplaatst:

- Luister naar de leerling.
- Toon begrip en veroordeel niet.
- Neem contact met de ouders op.
- Meld dit bij de contactpersoon of vertrouwenspersoon.
- Meld dit bij de provider met verzoek tot verwijdering van de foto. Zet jouw provider in dit emailadres: abuse@provider.nl
- Adviseer de ouders aangifte bij de politie te doen.
- Probeer de dader te achterhalen.
- Voer maatregelen richting dader uit.

voorbeeld 2 Een leerling wordt steeds lastig gevallen (stalking):

- Leer de leerling assertief te zijn: nee zeggen, contact afsluiten.
- De leerling niet laten ingaan op de stalker.
- Breng de ouders op de hoogte.
- Adviseer de ouders en de leerling om bewijslast te verzamelen.
- Adviseer de ouders aangifte bij de politie te doen.

voorbeeld 3 Over een leerling wordt geroddeld via MSN:

- Geef steun en luister naar de leerling.
- Adviseer de leerling berichten te bewaren en op te slaan.
- Probeer de dader te achterhalen via systeembeheerder en slachtoffer.
- Bespreek het met de mentor/trouwenspersoon.
- Spreek de pesters aan.
- Voer eventueel een klassengesprek.
- Neem contact met de ouders op.
- Probeer de dader op te sporen Soms is de identiteit van de dader te achterhalen door uit te zoeken van welke computer op school het bericht is verzonden. Je gebruikt daarvoor de zogenaamde logfiles van de school-server (centrale computer). Vanzelfsprekend heb je daar wel (technische) ondersteuning van een ICT-coördinator, systeembeheerder, en/of externe beheerder voor nodig.
- Ga na wanneer het bericht verstuurd is en welke klas op dat moment gebruik maakte van de computers. De stijl van het bericht en eventuele taalfouten kunnen de dader verraden. De dader kan wellicht ook worden gevonden door in de klas te praten over wat er is gebeurd. Soms is het niet mogelijk een dader te achterhalen en zit er niets anders op dan het effect te minimaliseren. Dat kan het beste door het slachtoffer op het hart te drukken niet te reageren op haatmail of andere ongewenste berichten.

Blokkeren van afzenders

Sommige programma's hebben de mogelijkheid om specifieke afzenders te blokkeren. Verwijs ouders naar onderstaande websites voor meer informatie. Op den duur loont het wellicht de moeite de leerling een nieuw mailadres te geven. Vertel je leerlingen dat ze altijd heel voorzichtig moeten zijn met het doorgeven van hun mailadres aan anderen.

Cyberpesten is strafbaar

Er zijn verschillende vormen van cyberpesten die strafbaar zijn. Daar kun je hier meer over lezen: Cyberpesten wat is strafbaar? Leerlingen realiseren zich dat vaak niet. Ook wanneer het slachtoffer lichamelijk letsel of materiële schade is toegebracht, kan de politie worden ingeschakeld.

Informatieve websites over digitaal pesten

www.mijnleerlingonline.nl

www.dekinderconsument.nl

www.iksurfveilig.nl

www.internetsoa.nl

www.i-respect.nl

Bijlage 5 Bronnen-info divers:

- Fekkes, M. (2005). 'Bullying among elementary school children'. Leiden
- Stassen Berger, K. (2007). 'Update on bullying at school: a science forgotten?', in: 'Developmental Review', 27, 90-126.
- Had me dat eerder verteld, opvoedkundige antwoorden op veel voorkomende problemen. Prof. Dr. Jan van der Ploeg Amsterdam: Uitgeverij SWP , 2006
- Pubergids autisme, een praktische handleiding-Caroline van der Velde Amsterdam: CeevanWee 2007
- Pedagogische adviezen voor speciale kinderen, een praktisch handboek voor professionele opvoeders, begeleiders, leerkrachten. Trix van Lieshout , Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 2002
- 20 maart 2014 van [http://nl/Kennis/Databanken/HBSC-2009-\(Health-Behaviour-in-School-aged-Children\)](http://nl/Kennis/Databanken/HBSC-2009-(Health-Behaviour-in-School-aged-Children))

Internet:

www.pestten.net

www.inselinge.nl/Scholenplein/pabolessen/02032bwatispesten/inhoud2.htm- ppresentatie , Sylvia Hasper, Landelijk Netwerk Autisme

www.gezondeschool.nl

www.kidstegengeweld.nl

www.pestweb.nl

www.kennisnet.nl

www.leesplein.nl

